

สมุทรโฆษคำฉันท์ช่วงที่แต่ง สมัยอยุธยา : วิธีการดำเนินเนื้อเรื่อง*

โชษิตา มณีใส

ภาควิชาภาษาไทย สำนักศิลปกรรม

ราชบัณฑิตยสถาน

บทคัดย่อ

บทความนี้มุ่งศึกษาวิเคราะห์วิธีการดำเนินเนื้อเรื่องซึ่งผู้เขียนเห็นว่าเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่เอื้อให้สมุทรโฆษคำฉันท์มีความเป็นเลิศ การศึกษาทำให้พบว่าการมุ่งให้เกิดวรรณกรรมเป็นตัวละครสำคัญที่ทำให้ผู้แต่งใช้วิธีการดำเนินเนื้อเรื่องในลักษณะดังกล่าว ผู้แต่งสมัยอยุธยาได้เปลี่ยนแปลงเนื้อเรื่องช่วงแรกของสมุทรโฆษคำฉันท์ให้ต่างจากสมุทรโฆษชาดกด้วยการเพิ่มภาคเหตุการณ์ในเรื่อง และเพิ่มรายละเอียดในการพรรณนาอารมณ์ตัวละครบางตัว โดยมีจุดประสงค์เพื่อมุ่งแสดงรสตามหลักวิธีการประพันธ์ตามที่ปรากฏในสุโขทัยลัทธิการและอสังการศาสตร์ ทั้งนี้ ผู้แต่งอาศัยความรู้ในรายละเอียดเกี่ยวกับวิธีแต่งเพื่อแสดงรสต่าง ๆ จากสุโขทัยลัทธิการ และหลักความรู้ด้านลักษณะกวีนิพนธ์ที่ดี และหลักการสร้างตัวละครเอกฝ่ายชายจากอสังการศาสตร์ วิธีการดำเนินเนื้อเรื่องดังกล่าวนอกจากจะช่วยให้ผู้แต่งประสบความสำเร็จงดงามในการแสดงรสโอชะแห่งวรรณกรรมแล้ว ยังมีผลดีต่อองค์ประกอบอื่น ๆ อีกด้วย เช่น ด้านตัวละคร ด้านเนื้อเรื่อง และด้านแนวคิดหลักของเรื่อง

คำสำคัญ : สมุทรโฆษคำฉันท์, สมัยอยุธยา, วิธีการดำเนินเนื้อเรื่อง

สมุทรโฆษคำฉันท์เป็นวรรณกรรมแบบแผนที่ได้รับยกย่องให้เป็นยอดของวรรณกรรมคำฉันท์ เนื่องจากเป็นวรรณกรรมคำฉันท์ที่เปี่ยมพร้อมด้วยคุณค่าในด้านต่าง ๆ ของวรรณกรรมชั้นเลิศ อันได้แก่ ความไพเราะงดงาม ประณีตด้วยกระบวนการประพันธ์และศิลปะการประพันธ์ และมีรสที่ก่อให้เกิดความสะเทือนใจอย่างยิ่ง ดังนั้นตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา มีผู้สนใจศึกษาวรรณกรรมเรื่องนี้อย่างละเอียด

และกว้างขวาง ทั้งในเชิงประวัติ เชิงนิรุกติศาสตร์ เชิงสุนทรียศาสตร์ และเชิงเปรียบเทียบกับวรรณกรรมเรื่องอื่น แต่ยังมีประเด็นที่น่าสนใจอีกประเด็นหนึ่งซึ่งยังไม่มีผู้กล่าวถึงโดยตรง คือ ประเด็นว่าด้วยสาเหตุปัจจัยที่ทำให้วรรณกรรมเรื่องนี้มีคุณสมบัติดังกล่าว ผู้เขียนบทความเห็นว่าวิธีการแต่งเนื้อเรื่องมีความสำคัญอย่างยิ่งที่เอื้อให้วรรณกรรมเรื่องนี้มีความเป็นเลิศดังที่ปรากฏ จึงจะหยิบยกประเด็นดังกล่าว

มาวิเคราะห์ในที่นี้

สมุทรโฆษคำฉันท์เป็นวรรณกรรมคำฉันท์เรื่องเอกของไทยที่ใช้เวลายาวนานถึง ๓ สมัยกว่าจะแต่งจบบริบูรณ์ตามประวัติซึ่งเป็นที่เชื่อถือกันมาแต่ครั้งโบราณกาลจารย์กล่าวว่า วรรณกรรมเรื่องนี้พระมหาราชครูได้แต่งขึ้นสนองพระราชประสงค์เพื่อใช้เล่นหนังใหญ่เป็นมหรสพสมโภชในการพระราชพิธี “เบญจาพิธิ” ของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช สมัยอยุธยาตอนกลาง^๑

* บรรยายในการประชุมสำนักศิลปกรรม ราชบัณฑิตยสถาน เมื่อวันที่ ๒ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๔๘

^๑ ปัจจุบันมีการศึกษาวิจัยวรรณกรรมเรื่องนี้ในเชิงประวัติอย่างละเอียดโดยใช้หลักฐานข้อมูลหลายด้าน (สุมาลี กียะกุล ๒๕๑๒) ทำให้ได้ข้อสรุปที่น่าเชื่อว่า วรรณกรรมเรื่องนี้มีได้แต่งขึ้นในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (พ.ศ. ๒๑๑๓-๒๑๕๘) หากแต่แต่งในสมัยอยุธยาตอนต้น ราวรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถถึงสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ (พ.ศ. ๑๙๕๑-๒๐๑๒)

วรรณกรรมเรื่องนี้แต่งค้างอยู่เป็นช่วง ๆ โดยในช่วงแรก พระมหาราชครูแต่งสมุทรโฆษคำฉันท์ถึงตอนนางพินทุมดีไปแก้บนที่ศาลเทพารักษ์ ช่วงที่ ๒ มีประวัติว่าสมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงพระราชนิพนธ์ต่อถึงตอนพิทยาธรควาญ แล้ววรรณกรรมเรื่องนี้ก็ถูกทิ้งค้างไว้นับแต่นั้น ต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรสได้ทรงนิพนธ์เรื่องนี้ต่อจนจบ

กล่าวได้ว่า วรรณกรรมเรื่องนี้แต่งในสมัยอยุธยาส่วนหนึ่ง และสมัยรัตนโกสินทร์ส่วนหนึ่ง เนื้อหาทั้งหมดได้ดำเนินไปตามโครงเรื่อง (สังเขปเรื่อง) ที่วางไว้ตั้งแต่ต้นเรื่อง โดยแบ่งเป็น ๔ ช่วง เมื่อจบเนื้อเรื่องช่วงที่ ๒ มีการชะงักการแต่งครั้งหนึ่ง และเมื่อมีการแต่งต่ออีกครั้งก็ยุติราวตอนต้นของช่วงที่ ๓ และเนื้อเรื่องส่วนที่เหลือซึ่งมีอยู่ประมาณร้อยละ ๓๕ ของความยาวฉบับที่แต่งจบลงในสมัยรัตนโกสินทร์

จากโครงเรื่องที่วางไว้ตั้งแต่ต้นจะพบว่าเนื้อเรื่องใน ๒ ช่วงแรกมีการปรับเปลี่ยนเพิ่มเติมเหตุการณ์ให้ต่างไปจากวรรณกรรมอันเป็นแหล่งที่มา ขณะที่เนื้อเรื่อง ๒ ช่วงหลังไม่แตกต่างกัน นอกจากนี้ ในเนื้อเรื่องตอนต้นของช่วงที่ ๓ ที่แต่งในสมัยอยุธยาที่ยังปรากฏรายละเอียดวิธีการแต่งที่ก่อให้เกิดผล

ได้อย่างโดดเด่น สิ่งเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงความคิดอิสระในการสร้างสรรค์วรรณกรรมของผู้แต่งในช่วงสมัยอยุธยา^๒ ที่น่าศึกษามาก ด้วยเหตุนี้ การศึกษาสมุทรโฆษคำฉันท์ในแง่วิธีการดำเนินต่อไปนี้จะมุ่งเน้นเฉพาะเนื้อเรื่องที่แต่งในสมัยอยุธยาเป็นสำคัญ

ที่มาของเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์

สมุทรโฆษคำฉันท์มีที่มาจากสมุทรโฆษชาดก ซึ่งเป็นชาดกเรื่องแรกใน **ปัญญาสาชดก** (แต่งราว พ.ศ. ๒๐๐๐-๒๒๐๐ แต่นักวิชาการปัจจุบันบางคนมีความเห็นว่าน่าจะแต่งก่อน พ.ศ. ๑๘๐๘^๓) มีเนื้อเรื่องดังนี้

สมัยหนึ่งพระภิกษุสนทนากันถึงเรื่องเจ้าชายสิทธัตถะทรงละบ้านเมืองเพื่อไปหาพระนางพิมพา พระพุทธองค์ตรัสว่ามีไชเพียงในพระชาตินี้ แม้ในพระชาติอื่นก็เคยทรงกระทำเช่นนั้นแล้ว ทรงเทศนาเรื่องสมุทรโฆษชาดกว่า

ณเมืองพรหมบวรนคร พระสมุททโฆษ ไอรสพระราชามีความงามสง่าและมีเกียรติคุณอันเลิศ ทำให้นางวิทุมวดีราชธิดาพระราชานางรัมมบุรชานีปรารถนาได้เป็นคู่ครอง จึงไปบนบานที่ศาลเทพารักษ์ ต่อมาพราหมณ์จากเมืองรัมมบุรชานีได้เดินทางไปยังพรหมบวรนครเพื่อซื้อข้าวความงามของนางวิทุมวดีแต่พระสมุททโฆษ พระ

องค์จึงเสด็จไปยังเมืองรัมมบุรชานี และได้อธิบายศิลปศาสตร์คือการตีตพินทหน้าที่ประทับของพระเจ้าสิริสีหะนครคุดพระองค์พอพระทัยเป็นอย่างยิ่ง จึงโปรดให้พระสมุททโฆษอภิเษกกับนางวิทุมวดี ราชธิดา

พระสมุททโฆษเสด็จพร้อมนางวิทุมวดีไปแก้บนที่ศาลเทพารักษ์ และได้มีโอกาสช่วยเหลือรักษาวิทยาธรที่ถูกรับบาดเจ็บจากการต่อสู้ วิทยาธรนั้นจึงมอบพระขรรค์วิเศษซึ่งสามารถทำให้เหาะเหินไปยังที่ต่าง ๆ ได้เป็นการตอบแทนคุณ พระสมุททโฆษได้พานางวิทุมวดีไปเที่ยวป่าหิมพานต์ และไปเยือนเมืองกินนรที่เขาไกรลาส จากนั้นได้พากันบรรทมหลับอยู่บนแท่นกลางป่า วิทยาธรตนหนึ่งผ่านมาพบและได้ลักพระขรรค์ไป เมื่อปราศจากพระขรรค์พระสมุททโฆษและนางวิทุมวดีต้องเดินทางด้วยความยากลำบาก จนกระทั่งถึงห้วงสมุทรใหญ่ ทั้งสองต้องเกาะขอนไม้เพื่อข้ามฝั่ง เกิดพายุใหญ่พัดกระหน่ำทำให้ขอนไม้นั้นขาด ทำให้ทั้งสองต้องพลัดจากกัน (เป็นเพราะวิบากกรรมที่ชาติก่อนทั้งสองเคยวิวักน้ำแกล้งเนรทำให้เรือล่ม) นางวิทุมวดีขึ้นฝั่งได้ และได้รับการอุปการะจากหญิงผู้ใหญ่คนหนึ่ง นางขายธำมรงค์เพื่อนำเงินมาสร้างโรงงานและวาดภาพเรื่องของตนไว้ด้วยความประสงค์

^๒ การกล่าวเช่นนี้มิได้หมายความว่าผู้แต่งสมัยรัตนโกสินทร์ขาดความคิดอิสระ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงนิพนธ์ไปตามโครงเรื่องหรือสังเขปเรื่องที่มีมาแต่ต้นเรื่อง และโครงเรื่องหรือสังเขปเรื่องดังกล่าวก็ดำเนินตามที่ปรากฏในวรรณกรรมอันเป็นแหล่งที่มาของเรื่องโดยไม่มีการปรับเปลี่ยนหรือการแทรกเหตุการณ์ใด ๆ อย่งใน ๒ ช่วงแรก การที่ทรงนิพนธ์โดยยึดสังเขปเรื่องเดิมอย่างเคร่งครัด และไม่แทรกเสริมสิ่งใดให้แตกต่างไปนี้สะท้อนให้เห็นถึงเจตนารมณ์ในการทรงนิพนธ์ของพระองค์ที่มุ่งประสงค์เพียงเพื่อให้วรรณกรรมนี้จบบริบูรณ์ มิได้มุ่งแข่งขันกับกวีโบราณ

^๓ ดูรายละเอียดใน ปัญญาสาชดก : ประวัติและความเป็นมาที่มีต่อวรรณกรรมร้อยกรองของไทย ของศาสตราจารย์ ดร.นิยะดา เหล่าสุนทร ๒๕๑๘.

จะได้ทราบข่าวเกี่ยวกับพระสมุททโฆส ส่วนพระสมุททโฆสนั้นได้รับความช่วยเหลือจากนางมณีเมขลาให้ขึ้นฝั่งได้ และได้รับความช่วยเหลือจากพระอินทร์ที่ไปบังคับวิทยาธรให้นำพระขรรค์มาคืน พระสมุททโฆสเดินทางไปถึงโรงงานได้เห็นเรื่องราวในภาพวาดก็แสดงอาการโศกเศร้า นางวิณฑุมวดีทราบเรื่องจึงออกมาพบด้วยความดีใจ จากนั้นทั้งสองก็พากันกลับเมืองและได้ครองเมืองอย่างมีความสุขสืบมา

เนื้อเรื่องของสมุทรโฆษคำฉันท์

สมุทรโฆษคำฉันท์ดำเนินเนื้อเรื่องตามอย่างสมุทรโฆษชาดกเฉพาะในช่วงตั้งแต่ตอนเสด็จกลับไปจนจบเรื่อง แต่ในช่วงแรกเนื้อเรื่องมีความแตกต่างกัน กล่าวคือ สมุทรโฆษคำฉันท์ได้กล่าวถึงสองนครใหญ่อันรุ่งเรืองชื่อรมยบุรี และพรหมบุรี รมยบุรีนครทางทิศใต้ นั้นพระเจ้าสีหนครอุปต์มีราชธิดาเลอโฉมชื่อนางพินทุมดี ส่วนพรหมบุรีนครทางทิศเหนือ พระราชาพินทุทัตมีราชธิดาสื่ออันทรงเกียรติคุณยิ่งชื่อพระสมุททโฆส พระสมุททโฆสเสด็จไปวังข้างอันเป็นราชกิจจึงมิได้พานางสุรสุดาซึ่งเป็นชายาไปด้วย ขณะเมื่อพระองค์ประทับแรมที่ไต้ต้นโพ พระเทพารักษ์ได้พาพระองค์ไปบรรทมร่วมกับนางพินทุมดีแล้วพากลับในเปลารุ่ง ทั้งสองตื่นบรรทมมิได้พบกันก็ครวญหากัน พระสมุททโฆสเสด็จกลับเมืองด้วยความทุกข์พระทัย แต่ครั้งพอได้ข่าวความงามของนางพินทุมดีจากพราหมณ์เมืองรมยบุรีที่มาเฝ้าก็ทรงยินดีขึ้นบ้าง ฝ่าย

นางพินทุมดีได้แจ้งเรื่องให้นางรัตนธารีพี่เลี้ยงทราบและขอให้นางช่วยค้นหาว่าผู้ที่นางได้พบในราตรีนั้นคือใคร นางรัตนธารีวาดรูปเทพต่าง ๆ และในที่สุดก็พบว่าบุคคลผู้นั้นคือพระสมุททโฆส นางจึงไปแจ้งให้พระสมุททโฆสทราบและพาพระองค์มาพบนางพินทุมดี

พระเจ้าสีหนครอุปต์ซึ่งยังมีได้ทราบเรื่องของพระราชธิดากับพระสมุททโฆส ได้จัดพิธีสมุพรให้นางพินทุมดี โดยมีกษัตริย์ทรงอำนาจมาเชิญมางานนี้เป็นจำนวนมาก พระสมุททโฆสทรงยกโล่ห์และแสดงศิลปศาสตร์อันน่าพิศวงทำให้ได้อภิเษกกับนาง แต่สิบกษัตริย์ไม่พอใจจึงร่วมมือกันทำสงครามกับพระสมุททโฆส พระสมุททโฆสเป็นฝ่ายมีชัยชนะในที่สุด

เนื้อเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์ส่วนนี้มีความแตกต่างจากสมุทรโฆษชาดกตามที่กล่าวนี้ปรากฏอยู่ในสังเขปเรื่องทีถกลงไว้ตั้งแต่ต้นเรื่อง แสดงว่าการปรับเปลี่ยนรายละเอียดเนื้อหาของเรื่องได้รับการกำหนดวางแผนไว้แล้วก่อนเริ่มลงมือแต่ง ซึ่งการปรับเปลี่ยนดังกล่าวเป็นเรื่องของวิธีการดำเนินเนื้อเรื่องที่ ทำให้เกิดประเด็นวิเคราะห์ทั้งลักษณะวิธีการ สาเหตุ และผลที่เกิดขึ้น

การเพิ่มภาคเหตุการณ์

จากข้อความบอกสังเขปเรื่องทีปรากฏตอนต้นเรื่อง จะเห็นว่าผู้แต่งปรับเปลี่ยนเนื้อเรื่องในช่วงแรกให้แตกต่างออกไป โดยการเปลี่ยนแปลงเหตุการณ์เดิมที่ตัวละครเอกฝ่ายชายเดินทางไปยังบ้านเมืองของตัวละครเอก

ฝ่ายหญิง ได้แสดงการตีตพิน พระราชาพึงพอพระทัยจึงยกราชธิดาให้พร้อมทั้งจัดการอภิเษก เนื้อเรื่องในช่วงนี้ผู้แต่งได้เปลี่ยนทักษะความสามารถของตัวละครจากวิชาคณรรพศาสตร์เป็นวิชาคชศาสตร์ เพิ่มรายละเอียดเกี่ยวกับการพบกันของตัวละครเอก โดยเพิ่มเติมภาคเหตุการณ์หลายอย่างเข้าไป ได้แก่ การเสด็จวังข้าง การอุ้มสม และให้มีการสมุพรที่ต้องมีกษัตริย์ต่างมาร่วมงานเพื่อแสดงความสามารถแทนการยกให้และอภิเษกเรียบง่ายอย่างเรื่องเดิม และเพิ่มภาคเหตุการณ์เรื่องศึกสิบกษัตริย์ซึ่งเกิดขึ้นหลังพิธีสมุพรด้วย

ภาคเหตุการณ์เหล่านี้มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้ออย่างเป็นเหตุเป็นผลแก่กัน ทำให้เนื้อเรื่องมีความน่าตื่นเต้น น่าสนใจ ทั้งแง่การแสดงรสอารมณ์เข้มข้นน่าประทับใจหลากหลาย แง่การสร้างความน่าประทับใจในอานูภาพและความสามารถของตัวละครเอกฝ่ายชาย และแง่แนวคิดที่ผู้แต่งต้องการสื่อ

ในบรรดาภาคเหตุการณ์ที่กล่าวภาคเหตุการณ์ที่โดดเด่นคือเรื่องการอุ้มสม ซึ่งกระทำโดยพระโพเทพารักษ์ ภาคเหตุการณ์นี้ทำให้ตัวละครเอกทั้งสองฝ่ายได้พบกัน แสดงความรักต่อกันแล้วถูกพรากจากกัน ได้รับความทุกข์ใจอย่างยิ่งกว่าจะได้พบกันอีกครั้ง ภาคเหตุการณ์นี้ได้รับการสนับสนุนสาเหตุจากภาคเหตุการณ์เรื่องการเสด็จวังข้าง ซึ่งทำให้สมุทรโฆษต้องเสด็จประพาสป่า ส่วนภาคเหตุการณ์เรื่องการสมุพรที่เกิดขึ้นหลังการอุ้มสมทำให้สมุทรโฆษได้อภิเษกกับนางพินทุมดีอย่างถูกต้อง

ตามประเพณีนั้นเป็นสาเหตุให้เกิดศึกลิขิตกษัตริย์ ซึ่งการที่สมุทรมโหฆได้รับชัยชนะในภาคเหตุการณ์นี้เป็นการขจัดอุปสรรคการครองคู่ของตัวละครเอกทั้งสองอย่างเด็ดขาด

ภาคเหตุการณ์เหล่านี้ที่ทำให้เนื้อเรื่องน่าตื่นเต้นน่าสนใจ กล่าวคือเรื่องการเสด็จวังข้างนี้เปิดโอกาสให้ได้พรรณนาความงามของป่า แสดงบทขมสัทว์ ขมก ขมไม่อย่างน่าพิสดารแสดงเรื่องราวอันน่ารู้ เช่น เรื่องข้างศุภลักษณ์ ข้างทุลลักษณ์ พิธีการวังข้างแสดงเรื่องราวอันน่าตื่นเต้น เช่น การไล่ติดตามข้าง และความน่าประทับใจในความสามารถของตัวละครเอกในการวางบาศอย่างแม่นยำ ภาคเหตุการณ์เรื่องการอุ้มสมให้ความน่าพิสดารในเรื่องการพบคู่ครองโดยเทพเข้ามามีบทบาทภาคเหตุการณ์เรื่องการสุมพรให้ภาพตัวละครเอกฝ่ายชายที่มีคุณสมบัติเป็นเลิศและสง่างามน่าประทับใจ เมื่อเขาได้แสดงอานุภาพและความสามารถอันยิ่งใหญ่ให้ประจักษ์ต่อสายตาของกษัตริย์ผู้ทรงอานุภาพทั้งหลายที่มาร่วมในพิธีสุมพร โดยการยกโลหะและแสดงศิลปศาสตร์แห่งการใช้ช้อนให้ปรากฏเป็นที่อัศจรรย์ ภาคเหตุการณ์นี้ยังช่วยเพิ่มความระทึกใจว่าตัวละครเอกจะมีชัยชนะหรือไม่ เพราะการสุมพรก็อาจเป็นอุปสรรคประการหนึ่งสำหรับตัว

ละครเอกทั้งสอง เนื่องจากทั้งคู่ได้มีความสัมพันธ์กันแล้ว ส่วนภาคเหตุการณ์ศึกลิขิตกษัตริย์ทำให้เกิดความน่าตื่นเต้น เพราะมีรายละเอียดทุกขั้นตอนในการรบซึ่งทำให้ผู้อ่านรู้สึกเหมือนร่วมเป็นประจักษ์พยานอยู่ในการรบ พร้อมกับที่เกิดความรู้สึกศรัทธาและประทับใจในบุคลิกภาพและความสามารถของสมุทรมโหฆ ผู้อ่านก็ร่วมเอาใจช่วยและติดตามว่าตัวละครเอกนี้จะสามารถเอาชนะศึกสำคัญนี้ได้อย่างไร

วิธีการเรื่องการเพิ่มภาคเหตุการณ์กับแนวความคิดเรื่องรส

ความน่าตื่นเต้นและน่าประทับใจดังกล่าวเป็นผลจากวิธีการประพันธ์ที่ทำให้เกิดรส จะเห็นได้ว่าการปรับเปลี่ยนรายละเอียดของเนื้อเรื่องโดยการเพิ่มภาคเหตุการณ์ต่าง ๆ อันได้แก่ การวังข้าง การอุ้มสม การสุมพร และศึกลิขิตกษัตริย์ มีผลอย่างสำคัญในแง่การเปิดโอกาสให้เกิดการแสดงรสอารมณ์หลากหลาย เรื่องรสนั้นนับเป็นส่วนประกอบสำคัญประการหนึ่งในการประพันธ์ตามที่กล่าวไว้ในอรรถการศาสตร์และสุไพเราะลัการ^๔ ซึ่งเป็นตำราการประพันธ์สำคัญที่กวีไทยยึดถือเป็นหลัก

อรรถการศาสตร์และสุไพเราะลัการถือว่า รส เป็น “โอชะในกาพย์” ดังมีการเปรียบเทียบว่า “ถึงแม้ว่าสุกดี ถ้าขาด

เกลือแล้วอาหารไม่อร่อยฉันใด กาพย์ปราศจากรสก็ไม่อร่อยฉันนั้น” (อลังการ ๕.๑.)^๕ อรรถการศาสตร์ได้นิยามความหมาย รส ว่า “คือ ‘สถายีภาวะ’ อัน ‘วิภาวะ’ ‘อนุภาวะ’ ‘สาตวิก’ และ ‘วยภิจารี’ ทั้งหลายได้ส่งเสริมให้เด่นชัดแล้ว” (อลังการ ๕.๒.) ความหมายของรสในกรอบมโนทัศน์ที่อรรถการศาสตร์แสดงไว้นี้ สุไพเราะลัการได้นำมาขยายชี้แจงแจ่มแจ้งโดยอิงหลักนาฏยศาสตร์ ดังนี้

สุไพเราะลัการ (ปริ ๕. ๓๔๑.) กล่าวว่า ภาวะ ซึ่งได้แก่อาการของใจอย่างหนึ่ง มี ๓ ชนิด ได้แก่ ฐายีภาวะ สัตติกะ และพยภิจารี ฐายีภาวะเป็นภาวะที่ยืนตัวอยู่เป็นปกติไม่เปลี่ยนแปลง (อาจหมายถึงความรู้สึกหลัก ๆ ที่พึงบังเกิดได้ในมนุษย์) ขณะที่สัตติกะและพยภิจารีเปลี่ยนแปลงได้ และเป็นภาวะย่อยลงมาอาจใช้เสริมฐายีภาวะได้ ฐายีภาวะ มี ๔ ประการ ได้แก่ รติ (ความยินดี) หาสะ (ความรื่นเริง) โสกะ (ความโศก) โภชะ (ความโกรธ) อุสสาหะ (ความมองอาจ) ภยะ (ความกลัว) ชิตัจฉา (ความเกลียด) วิมหะ (ความพิศวง) และสมะ (ความสงบ) ส่วนวิภาวะ หมายถึง สิ่งที่เป็นเหตุให้เกิดภาวะต่าง ๆ ที่กล่าวมา และอนุภาวะ หมายถึง การแสดงออกที่เป็นเครื่องบ่งบอกให้รู้ภาวะ คือความรู้สึกที่เกิดขึ้นในใจ (ปริ

^๔ อรรถการศาสตร์ของวาทกัญแด่งขึ้นในราวคริสต์ศตวรรษที่ ๑๒ ส่วนสุไพเราะลัการของท่านมหาสังฆมรคิตแด่งขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗ อรรถการศาสตร์เป็นตำราฝ่ายสันสกฤตให้หลักคิดและวิธีการประพันธ์โดยมีแนวคิดว่า กวีที่ดีพึงนิพนธ์งานที่ปราศจากโทษ ประกอบด้วยคุณ อลังการ รติ และรส สุไพเราะลัการซึ่งเป็นตำราฝ่ายบาลีได้นำเนื้อหาที่อรรถการศาสตร์แสดงไว้อย่างย่อมาขยายความโดยพิสดาร โดยเฉพาะเรื่องรสได้แจกแจงละเอียดโดยอิงหลักการและความรู้จากนาฏยศาสตร์ ให้แนวทางที่เหมาะสมสำหรับนำมาใช้ปฏิบัติได้

^๕ หมายถึง อรรถการศาสตร์ บทที่ ๕ คาถาที่ ๑

๕. ๓๔๙.) ภาวะต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นฐายี-ภาวะ สัตตติกาภาวะ หรือพยภิจาริภาวะ ไม่อาจทำให้เกิดรสได้โดยลำพัง ต้องอาศัยวิภาวะและอนุภาวะเสริมประกอบ จึงจะเกิดรสได้ ฉะนั้น ภาวะ วิภาวะ และอนุภาวะจึงมีความสัมพันธ์กัน และดำเนินตามหลักวิธีที่ปราชาญตกลงกันไว้แล้ว กวีผู้เชี่ยวชาญหากนำหลักวิธีดังกล่าวมาใช้ย่อมทำให้เกิดรสในงานนิพนธ์ของตน (สุโพธ. ปริ ๕.๓๔๐.)^๖

ความสัมพันธ์ของภาวะ วิภาวะ และอนุภาวะอันทำให้เกิดรสนั้นอาจแสดงเป็นตัวอย่างได้ เช่น โสภภาวะ คือความรู้สึกเศร้าโศก เกิดจากวิภาวะ ได้แก่ ความพินาศของสิ่งที่รักใคร่ปรารถนา อាកารที่แสดงออกซึ่งเรียกว่า อนุภาวะ ย่อมได้แก่ การหลั่งน้ำตา คร่ำครวญ รสที่เกิดขึ้นก็คือ กรุณารส ดังนี้ เป็นต้น

หลักวิธีการแสดงออกต่าง ๆ เหล่านี้ นักปราชาญโบราณเป็นผู้กำหนดไว้ ผู้ซึ่งจะเป็นกวีที่ดีต้องศึกษาให้เข้าใจแจ่มแจ้ง เพราะความรู้เรื่องภาวะทั้งหลายที่กล่าวมาอาจใช้ช่วยกำหนดรายละเอียดเนื้อเรื่องและเป็นแนวทางในการขยายความ ทำให้สามารถประพันธ์เรื่องราวต่าง ๆ ได้อย่างซาบซึ้ง ผู้อ่านเข้าใจแจ่มชัด เพราะทราบความหมายแห่งกิริยาอาการที่ตัวละครแสดงออกนั้นว่าเกิดจากอาการชนิดใดของใจตามรหัสที่ตกลงกันไว้

ฐายีภาวะ/สถายีภาวะ ทำให้เกิดรสต่าง ๆ ดังนี้

รติ
หาสะ
โสภะ
โกธ/โกรธ
อุสสาหะ/อุตสาหะ
ภยะ
ชิจุจฉา/ชคุปสา
วิมหะ/วิสมย
สมะ/ศมะ

สิงคาร/ศฤงคาร
หัสสะ/หาสยะ
กรุณา
รุทธ/เราทะ
วีระ
ภยานกะ
วิภัจฉะ/พีภัตสะ
อัพภูตะ/อัทภูตะ
สันตะ/ศานตะ

ผู้แต่งสมุทรโฆษคำฉันท์สมัยอยุธยาคงจะศึกษาและยึดตำราการประพันธ์ทั้งสองเป็นหลักในการแต่ง เมื่อจะสร้างสรรค์ผลงานวรรณกรรมชิ้นก็ย่อมประสงค์จะให้ผลงานนั้นมีคุณสมบัติและคุณค่าเพียบพร้อม คืองดงามทั้งศิลปะแห่งการประพันธ์ร้อยกรองงดงามทั้งการใช้ถ้อยคำที่ปราศจากโทษ ประกอบด้วยคุณ อลังการ และรส ตามแบบแผนที่โบราณจารย์สั่งสอนแนะนำไว้ ผู้แต่งพิจารณาเห็นว่าสมุทรโฆษชาดมีความจิตซัดไม่น่าประทับใจ และไม่มีความน่าตื่นเต้นใด ๆ โดยเฉพาะในเรื่องช่วงแรกนั้นควรน่าตื่นเต้นประทับใจมากกว่าที่เป็นอยู่ จึงแก้ไขด้วยการปรับเปลี่ยนเนื้อเรื่องช่วงแรกโดยเพิ่มภาคเหตุการณ์เรื่องการวังซำงการอุ้มสม สยุมพร และศึกสิบกษัตริย์ซึ่งทำให้ผู้แต่งสามารถทำให้วรรณกรรมนี้เกิดมีรสได้หลากหลายเกือบครบถ้วนตามที่ตำราการประพันธ์กล่าวชี้แจงไว้ได้แก่

สิงคารรส/ศฤงคารรส คือ รสแห่งความรักใคร่ที่สามิภรรยาปฏิบัติแก่กันทั้งยามที่อยู่ด้วยกัน และยามพลัดพรากจากกัน (อล. ปริ ๕.๔.) ส่วนสุโพธาลังการ (ปริ ๕.๓๕๗.) กล่าวว่า เป็น “ความบันเทิงของชายหนุ่มหญิงสาวที่รักใคร่ในกันและกันเพราะการเสวนาเนื่อง ๆ ด้วยธรรมชาติ ประเทศ กลกาล และเพศ เป็นต้น ที่ชวนรื่นรมย์” สิงคารรสมี ๓ ประเภท ได้แก่ อโยคะ วิปโยคะ และสัมภโคคะ โดยอธิบายว่า อโยคะ คือ ภาวการณ์ที่ชายหญิงเพิ่งพบกันปรารถนาจะติดต่อกันด้วยวิธีการที่บ่งถึงความรักใคร่กัน วิปโยคะ คือ ภาวะที่ชายหญิงรักใคร่กันได้ติดต่อกันสนิทสนมกันแล้ว ต้องมาพลัดพรากจากกัน ส่วนสัมภโคคะนั้นคือ ภาวะที่แสดงความชื่นอกชื่นใจของชายหญิงที่ต่างฝ่ายต่างปรารถนากันและกันนั้นได้แสดงกิริยาตามวิสัยแห่งคนรักกัน (สุโพธ. ปริ ๕.๓๕๘.) ในสมุทรโฆษคำฉันท์ สิงคารรสปรากฏในเหตุ

^๖ หมายถึง สุโพธาลังการ บทที่ ๕ คาถาที่ ๓๔๐

ในตำราการประพันธ์ทั้งสองและนำมา
ใช้สร้างสรรค์อย่างได้ผล

สมุทรโฆษคำฉันท์มีสังการสเป็น
รสเด่น จึงปรากฏรสนี้อยู่หลายแห่ง ทั้ง
ต้นเรื่อง กลางเรื่อง และท้ายเรื่อง โดย
ตอนต้นเรื่องที่มีการเพิ่มภาคเหตุการณ์
เรื่องการอุ้มสมจะทำให้สามารถเน้น

สังการสประเภทอโยคะและสัมโมคะ
เพื่อให้ท้ายเรื่องได้เน้นวิโยคะ อัน
ทำให้ได้แสดงสังการสทุกประเภท

หัตสสรส/หาสยรส ตามปรกติ
แล้วคือรสแห่งความขบขันที่มีความ
รู้สึกขบขันเป็นสถายีภาวะ วิภาวะคือ
การได้เห็นกิริยาท่าทาง ร่างกายหรือ

การแต่งตัวพิกล มีอนุภาวะคือการยิ้ม
แย้มหัวเราะ (อล. ปริ ๕.๒๒.,๒๓.) และ
สุโพธาลังการ (ปริ ๕.๓๕๙-๓๖๑.)
ก็กล่าวทำนองเดียวกันนี้ แต่ในสุโพธาลังการมีแห่งหนึ่งกล่าวว่า

ภาวะ หสน์ หาโส อาการขึ้นมีน ชื่อหาสะ วิภาวะ ตสฺส วิภาโว จิตติปจฺจก
ทสฺสนถนุณฺปนาคี อาการมีเห็นที่ปกปิดและถูกต้องถันของหญิง เป็นต้น
เป็นวิภาวะของหาสะนั้น อนุภาวะ อนุภาโว หตถจรณปหรณวิภูตทสฺสาคี
อาการมีไหวมือ และหัวเราะอย่างปรากฏชัดเป็นอนุภาวะ

(สุโพธ. ปริ ๕.๓๕๒.)

เนื้อเรื่องตอนที่บรรยายถึงตัวละครเอกทั้งสองอาจเข้าลักษณะดังกล่าวได้ คือ

พระเชษฐมแก้วเกลากาม โลมน้องโณมงาม
ตระการตระกองกรรฐา
เชยชิตรสโอษฐ์สุธา มือพานแนวนา
ภีท้องสรแทบทรงสมร
นมน้องตราติดอกอร เวองค้พระกร
กระหวัดกระหม่นกามา

ลักษณะการบรรยายบทเข้าพระ
เข้านางในแบบภาวีสัยดังกล่าวอาจมา
จากสุโพธาลังการตามที่กล่าวไว้ส่วนหนึ่ง
และอีกส่วนหนึ่งที่สำคัญน่าจะมาจาก
อิทธิพลความคิดจากวรรณกรรมสัน-
สกฤต เช่น กามศาสตร์ (วรรณกรรม
ไทยที่แสดงแนวนิยมการแต่งลักษณะนี้
ได้แก่ อนิรุทธคำฉันท์ และลิลิตพระลอ)
ครั้งต่อมาเมื่ออิทธิพลวรรณกรรม
สันสกฤตจางลงหรือความนิยมในการ
แต่งลักษณะนี้เสื่อมไป การกล่าวถึงบท
เข้าพระเข้านางในแบบซึ่งไม่สู้สอดคล้อง
กับวัฒนธรรมการแสดงออกของไทย

ก็ไม่มีการใช้อีก แต่เปลี่ยนเป็นการใช้
สัญลักษณ์หรืออุปลักษณ์แทน

แท้จริงแล้วบทเข้าพระเข้านาง
ตรงนี้อาจอธิบายได้ว่าเป็นสังการส
ประเภทสัมโมคะก็ได้ แต่เนื่องจาก
หัตสภาวะที่หมายถึงอาการขึ้นมีนมี
คำอธิบายวิภาวะและอนุภาวะมีคำ
สอดคล้องกับข้อความในตัวอย่าง จึงได้
จัดบทนี้ไว้ในหัตสสรส

อภุตรส/อัทภุตรส คือ รสแห่ง
ความอัศจรรย์ใจอันเกิดจากการได้เห็น
หรือได้ยินสิ่งที่ไม่น่าจะมีไม่น่าจะเป็นได้
สุโพธาลังการ (ปริ ๕.๓๖๗.) อธิบาย

ว่าวิภาวะของอภุตรสคือการกล่าวถึง
สิ่งที่มีได้ปรากฏเป็นปรกติวิสัย (ความ
ของบทที่ล่วงพ้นสิ่งที่ปรากฏประจำ
โลก) เช่น เรือนทิพย์ สวนสวรรค์ วิมาน
อนุภาวะคือน้ำตาไหล เปล่งวาจาสาธุ-
การ ได้แก่ เหตุการณ์ตอนที่สมุทรโฆษ
แสดงศิลปศาสตร์ แผลงศรเป็นอัน
พึงอัศจรรย์ต่าง ๆ และในที่สุดแผลงศร
ท่ามกลางความมืดตัดเส้นขนจามรีซึ่ง
ผูกไว้ไกลหนึ่งโยชน์ ซึ่งทำให้เทพฤาษี
ปลื้มปีติจนน้ำตาไหลและกล่าวสาธุการ
ดังที่ว่า

แล้วนั้นแผลงศรหนึ่งสอด เป็นปืนไกรโกฏิ
 -ห้อยในห้องหาวหน
 แขรงชืดพิศคือสายฝน เมื่อพรรษาดล
 แลขร้องในท้องธรณิน
 บดบังแหล่งหล้าฟ้าดิน พระยงศรศีล
 -ปแสรั่งสำแดงเจษฎา
 ฯลฯ
 แล้วจึงให้ห้อยเส้นขน จมรีโดยกล
 และผูกเปนขวันแขวนวง
 ไวไกลได้โยชนคง เลงลบพิศวง
 แลดูก็สุดสายตา
 ให้พระแผลงศรหนึ่งสา- หัสห้องเวหา
 ไปเปนคือราตรีกาล
 ให้แผลงศรหนึ่งยาวนาน ยิงจามรีพาล
 -นั้นจงต้องกึ่งกลาง
 พระฟังกล่าวกลบขนาง ยิงปืนวิ้งวาง
 ยังโพนมด้วยกลศีลบี
 ดาลมีดม้วหล้าฟ้าดิน ดุจเที่ยงคีนทิน
 -แห้อมาพาศยา
 ท้าวทั้งพลคนโยธา อับทิศไปมา
 ตระดกตระดาดลดูฉงน
 ท้าวทวยศรหนึ่งคือยนต์ ยิงไปในอน-
 ธการบังทฤษฎี
 ต้องเส้นหางมฤคจามรี ขาดขจัดทฤษฎี
 กัตกตระบัดดูแสดง
 เทพฤษีสรรเสริญแตรง ชัยชัยรบแรง
 กรรแสงและสาธุการา

อัปภูตรสนี้มีโอกาสแสดงเนื่องจากผู้แต่งได้เพิ่มภาคเหตุการณ์เรื่องการสยุมพร รสความน่าอัศจรรย์นี้ช่วยเสริมความรู้สึกศรัทธาและความน่าประทับใจในคุณสมบัติของตัวละครเอกฝ่ายชายให้ชัดเจนแน่นแฟ้นขึ้น แม้การแสดงรสนชนิดนี้จะมีขึ้นได้อีกในตอนพรรณนาป่า

หิมพานต์ แต่จะมีบทบาทความสำคัญน้อยกว่าเพราะมีผลต่อฉากเท่านั้น มิได้มีผลต่อลักษณะตัวละครดังที่ปรากฏในภาคเหตุการณ์เรื่องการสยุมพร
วีรส คือ รสแห่งความกล้าหาญที่ก่อให้เกิดความรู้สึกตื่นเต้น คึกคัก มีน้ำใจอาจหาญ อันเกิดจากการได้เห็น

ผู้แสดงความเพียร ความตั้งใจเด็ดเดี่ยว แน่วแน่ ความมองอาจสง่างาม ความแกว้กล้า และความสามารถในการรบการเอาชนะศัตรู ดังที่สุโฆชาลังการกล่าวว่ “การรณานาพันธอันแสดงเรื่องราวที่ทำให้ผู้สดับเกิดอาการตื่นเต้น คึกคัก มีน้ำใจอาจหาญในเรื่องต่าง ๆ มีพรรณนา

ถึงการรบ เป็นต้น จะเป็นสำแดงความกล้าหาญของบุคคลหรือกองทัพก็ตามที่ที่สามารถอาจองในสงครามเป็นเรื่อง

ของวีรรสทั้งนั้น” (สุโพธ. ปริ ๕.๓๖๔.) วีรรสเกิดจากวิภาวะคือ มีเดชานุภาพให้ศัตรูครั่นคร้าม มีความมองอาจแม้อยู่

ท่ามกลางศัตรูมากมาย อนุภาวะคือการรบ ได้แก่ เหตุการณ์ตอนสมุทโฆษ แสดงความสามารถในการรบ

การแสดงฝีมือในการรบ

พระแผลงศรศรุกรอน ย่อยย่ำรถถอน
 บรรฎากก็หักเหिरง
 มฤเรนทร์ก็โกรธาทรง เพชรลำแพงผจง
 ก็ชัดสมเด็จด้วยพลัน
 พระก็ยิงศรศรเหिरหัน หอกเพชรทบทัน
 ก็หักด้วยศรศรหัสสา
 พระก็แผลงศรคือมหา ภูซงควางมา
 ก็ต้องอุระมฤเรนทร์
 ล้มท้าวมฤเรนทรภูเบนทร์ พลพ่ายคือจะเพน
 จะพกทั้งภพนัดไทร

ส่วนเหตุการณ์ในตอนวังข้างก้นาจะอนุโลมอยู่ในการแสดงวีรรสได้ แม้มิได้เป็นการรบ แต่ก็เป็นการปฏิบัติกิจกรรมที่มีอันตราย ผู้ปฏิบัติต้องมีฝีมือ มีวิชา และมีความมองอาจกล้าหาญไม่แพ้การทำศึกสงคราม

วีรรสปรากฏได้เพราะวิธีการด้านเนื้อเรื่องและผู้แต่งเพิ่มภาคเหตุการณ์เรื่องศึกสิบกษัตริย์และการวังข้าง รสนี้ยังช่วยเสริมความประทับใจและความน่าศรัทธาในบุคลิกภาพ อานูภาพ และความสามารถของตัวละครเอกฝ่ายชายด้วย

ภยานกรส คือ รสแห่งความกลัว มีความกลัวเป็นฐาธิภาวะ วิภาวะได้แก่ การได้พบเห็นสิ่งผิดปรกติที่น่าสะดุงกลัว เช่น เสียงพิลึก สัตว์พิลึก ได้แก่ ตอนที่กำลังถึงสิบกษัตริย์ซึ่งทรงอานูภาพอย่างยิ่ง ทรงพาหนะต่าง ๆ ได้แก่ สิงห์ เสือ มกร อุฐู เป็นต้น

ขุนไดอันขี้สุวรรณรถ และเทียมโตอันองค้อร
 ทายทรงธนูบวรศร สำแดงแก้วในกลางรงค์
 ขุนนั้นชื่อท้าวมคธราช- อำนาจอันอาจสง-
 หาญไพรีนรินและทรนง คณศัตูรูกีบกบาง
 ท้าวไดอันทรงเพชรเสด็จ ทรราชสีห์ฉวาง
 อัมพรพรรณพรายรตนในกลาง รณรงคดูแสดง
 ขุนนั้นคือจิตตธรรราช อำนาจกล้าและเข้มแขง
 ปราบเทพทานพสำแดง อานูภาพชมชาญ

ฯลฯ

ภยานกรสที่ปรากฏนี้ยังช่วยสร้างความระทึกใจที่จะได้ชมความสามารถของตัวละครเอกในการเอาชนะตัวละครฝ่ายปฏิบัติที่มีความน่ากลัวในสายตาผู้อื่น

รุทรส/เราทรรส คือ รสแห่ง ได้แก่ ตอนศึกสิบกษัตริย์ จะเห็นได้ว่า อย่างไม่ย่อท้อโดยการประหัตประหาร
 ความดูร้าย มีความดูร้ายเป็นฐายีภาวะ กองทัพแต่ละฝ่ายมีความมุ่งมั่นที่จะ กันด้วยศัสตราวุธ
 วิภาวะคือการใช้ความรุนแรงทำร้ายกัน สร้างความพินาศย่อยยับให้ฝ่ายตรงข้าม

รณมุขฟุ้งเพชรลำแพง เพชรรมกลับแกลง
 ก็ล้มตระบัดกลางสนาม
 พิทยุตกิ์ฟุนไพลาม กริ้วโกรธบมิขาม
 ก็ขั้บรธาถับถึง
 ถือขรรคมะเลืองแลกระลิ่ง กลางรงค์คือสิ่ง-
 หเสียงสันทับราชา
 พระยิงศรศิลป์มหา สะเทือนท้องพสุธา
 รลวงทั้งโลกบดล
 ต้องท้าวพิทยุตแลพล พ่ายตายจรายจรถ
 บจงในรณภูมิ
 ุลลย
 พลตืนต่อต่างตายไป แต่ยังมีน้ใหม่
 ชำนะชำนานูบมิเหงา
 ลุยเลือดล้ลงชรอนเซา เพียงลำเอาเอา
 ทลาวทลมเตียรดาษ
 ุลลย

รุทรสเกิดขึ้นจากการกล่าวถึง วิจารณ์/พิภตสรรส คือ รสแห่ง เช่น การเห็นอวัยวะมีโลหิต ของเน่า
 รายละเอียดเหตุการณ์การรบอย่าง ความสยดสยอง มีความสยดสยองหรือ เหม็น มีหนอง خون ไช ได้แก่ ตอนที่
 ดูเดือดเหี้ยมหาญไม่ปราณีศัตรูของ ความน่าสลดสะเทือนใจเป็นฐายีภาวะ กล่าวถึงภาพอันน่าสลดสยดสยองใน
 แม่ทัพและทหารทั้งสองฝ่าย ทำให้เกิด มีวิภาวะคือ การเห็นสิ่งที่ไม่ปรารถนา สนามรบ
 ความรู้สึกตื่นเต้นระทึกใจเพราะจินตนา- สุโพธาหลังการกล่าวว่าเป็นโอชะของบท
 การภาพความรุนแรง นิพนธ์ที่ก่อให้เกิดความรู้สึกขยะแขยง

ดับตายกายกองกลางลาด พลพระประดีฟ้าด
 และขาดศีร์ชะเรียราย
 บ้างบาดท้องไส้หลักทลาย พุงเพาะขจัดขจาย
 ก็ตายระนับทับกัน
 ุลลย
 ช้างม้ารื้พลนาศก็กลาดศพประทะ
 เลือดเพียงตั้งสระทั่ว ฐรา

เกิดเป็นภักษแก่กัสมไกรญจครุฑทา

บินมาวออ่อนร้อน

ก็ร้อง

กัมกัตกัณศพพณทรยีนสุขบต้ง

พ้องไพรีไต่ไต่

บพาน

วิภัจฉรสที่เกิตขึ้นจากภาพที่ผู้แต่งกล่าวให้รายละเอียดเป็นบทสรุปรูปของสงครามดุเดือดที่นำความหายนะมาอย่างน่าสลดใจ ความน่าขยะแขยงที่ถูกโยงไปถึงความสลดใจนี้สอดคล้องกับที่สุโธธาหลังการกล่าวไว้

ภยานกรส รุทธรรส และวิภัจฉรสดังกล่าวเกิดได้เพราะมีการเพิ่มภาคเหตุการณ์เรื่องศึกสิบกษัตริย์ รสเหล่านี้จะไม่มีโอกาสปรากฏได้เลยหากผู้แต่งยังคงดำเนินเรื่องตามสมุทพโฆษชาดก **สันตรส/ศานตรส** คือ รสแห่ง

ความสงบ มีความสงบเป็นฐายีภาวะวิภาวะคือความรัก (เมตตา) ความกรุณา และความบันเทิง (สุโพธ. ปริ ๕. ๓๖๘.) ได้แก่ ตอนพรรณนาชมธรรมชาติ ซึ่งมีอยู่มากมายหลายแห่งในเรื่อง เช่น

พฤษชาสรลมลัด

ลบัดบัตรสชาธา

ล้วนสร้อยสลาลา-

ลตรสอำไพโตรณ

ลมไกวกิ่งกลพ็อน

ก็กระหือ่นยะยานโยน

ยอดท้าวลันโทโอน

อภิลาสไปมา

ปลายปรกมาร่มระ

ณกุฎีบรรโตรมกา

ลูกล้ำสุชามา-

รุทธสเอมอร

จิกแจงทรแมงจันท์

และสกรรณิกการ

การเกศกำจรสมร

สุรมาลุดีศรี

พิกุลแลบุณนาค

แลอศอกสุรภี

ไพโตรราตวนมี

มลิวลย์วิไลวรรณ

บทชมธรรมชาติที่ทำให้เกิดสันตรสมีปรากฏอยู่เป็นอันมากในเรื่องช่วงที่แต่งสมัยอยุธยา เช่น ตอนประพาสป่า ในภาคเหตุการณ์การวังช้าง และในตอนที่กำลังถึงบริเวณอาศรมสถานที่นางพินทุมดีไปใช้บน การแสดงสันตรสตอนพรรณนาธรรมชาติน่าจะได้รับความคิดจากสุโธธาหลังการ เนื่องจากสุโธธาหลังการได้อธิบายลักษณะการทำให้เกิดสันตรสไว้ว่า สันตรสเป็นรสจืด ใช้ผ่อนคลายรสจืด จะเห็นได้ว่าสันตรสในสมุทพโฆษคำฉันท์ช่วงอยุธยา มักจะ

ปรากฏหลังเหตุการณ์ที่น่าตื่นเต้น หรือ เหตุการณ์ความรุนแรงต้องใช้กำลังความสามารถ เช่น หลังการวังช้าง และหลังศึกสิบกษัตริย์ กล่าวคือ เมื่อวังช้างเสร็จสมุทพโฆษก็ลงสรง มีการพรรณนาชมธรรมชาติในบรรยากาศผ่อนคลาย มีลมพัดโชย ตามที่สุโธธาหลังการได้แนะไว้ทุกประการ ส่วนหลังเหตุการณ์ศึกสิบกษัตริย์มีการไปใช้บน การพรรณนาธรรมชาติรอบบริเวณอาศรมเทพารักษ์และบรรยากาศสงบศักดิ์สิทธิ์ท่ามกลางเสียงสวดมนต์ขณะนั้นให้

ความรู้สึกอันก่อให้เกิดสันตรสได้ชัดเจนมาก อาจเป็นเพราะการพรรณนาธรรมชาติทำให้เกิดความรู้สึกสงบสุขขึ้นเย็นด้วยความเมตตากรุณา กวีไทยจึงนิยมแทรกบทพรรณนาทำนองนี้ไว้ในงานนิพนธ์ของตน โดยเฉพาะอย่างยิ่งสมุทพโฆษคำฉันท์ช่วงสมัยอยุธยา ได้ให้ความสำคัญแก่บทชมธรรมชาติมาก

สันตรสที่เกิดขึ้นในเรื่องช่วงที่แต่งสมัยอยุธยามีพลังความกระทบใจอันเกิดจากปริมาณเนื้อหาการพรรณนา

และศิลปะแห่งการใช้ภาษา ฉะนั้น แม้
ว่าในเรื่องเรื่องช่วงหลังซึ่งแต่งสมัย
รัตนโกสินทร์จะมีบางตอนที่เอื้อต่อการ
แสดงสันดรสในการพรรณนาธรรมชาติ
อยู่บ้างผู้แต่งก็ได้ทุ่มเทเขียนประชัน
แต่หันไปเน้นอภิปุทธิรสแทน เช่น ใน
เนื้อหาช่วงที่ว่าด้วยการพรรณนาป่า
หิมพานต์ซึ่งเป็นบทชมธรรมชาติที่มีได้
แสดงสันดรส

จากที่กล่าวมาจะเห็นว่า ผู้แต่ง
สมุทรโฆษคำฉันท์สมัยอยุธยาให้ความ
สำคัญแก่เรื่องรสมาก แม้รสจะเกิดขึ้น

ได้จากกระบวนการใช้ภาษา และศิลปะ
การประพันธ์ด้วยก็ตาม แต่โอกาสแสดง
รสเป็นเรื่องที่อิงอยู่กับเนื้อเรื่องคือเหตุ
การณ์ต่าง ๆ ด้วยเหตุนี้ผู้แต่งจึงปรับ
เปลี่ยนเนื้อเรื่องช่วงแรกโดยการเพิ่ม
ภาคเหตุการณ์ดังกล่าว แล้วดำเนินวิธี
การแต่ง การให้รายละเอียดโดยอาศัย
หลักวิธีที่ตำราการประพันธ์โดยเฉพาะ
อย่างยิ่งสุไพศาลังการได้แนะนำไว้อย่าง
เคร่งครัด หากศึกษาลงไปในเรื่องละเอียด
ย่อย ๆ ของเนื้อเรื่องจะพบว่าผู้แต่งได้
นำหลักวิธีการเกี่ยวกับรสมาใช้อย่าง

มาก รสที่ปรากฏมิได้เกิดจากฐายีภาวะ
เท่านั้นแต่ยังมีรสเกิดจากสัตตติกาภาวะ
เช่น ถัมภะ ซึ่งเป็นภาวะแสดงกิริยาที่
บ่งว่าจิตหดหู่ไม่แจ่มใส มีวิภาวะคือ
อาการพลอยเศร้าโศกตาม และมีอนุ-
ภาวะคือการละจากการงาน (สุไพศ.
ปริ ๕.๓๕๒.) รสจากสัตตติกาภาวะดัง
กล่าวปรากฏในเนื้อเรื่องตอนที่สมุทร-
โฆษตามหาพินทุมดีแต่ไม่พบ มีความ
ทุกข์พระทัยยิ่ง ทำให้ธรรมชาติและ
สรรพสัตว์พลอยทุกข์ใจตาม ดังที่ผู้แต่ง
บรรยายว่า

ไพโรสดัตตวพณสนนทสย นกคคเหิรสงบ
บร้งสำเนียงขานขัน
ลมก็ บ พัดพฤษภพรรณ ก็ บ ดิงสั๊กอัน
และสร้อย บ ไชรสขจร
คชสารลีมบงขางซอน กลางดงไกรสร
เสนาะและลีมไหล์สาร
เนื้อเปื้อลีมกินเกลี้ยงดาส กินทุกข์ทุกสถาน
ลันลุดด้วยพระราชา

ภาวะธรรมชาติซึ่งแสดงการรับรู้
ความทุกข์ของตัวละครเอกจนให้เกิด
อารมณ์หดหู่แก่ผู้อ่านด้วย จึงจัดเป็นรส
อย่างหนึ่ง นอกจากนี้การแสดงรสดัง
กล่าวยังมีผลเช่นเดียวกับการแสดง
รสในที่อื่น ๆ ซึ่งมักมีผลส่งสะท้อนให้
เห็นอานุภาพ ความพิเศษ ความสำคัญ
ของตัวละครเอก ในที่นี้ความพิเศษของ

ตัวละครสามารถทำให้ธรรมชาติและ
สรรพสิ่งรอบตัวรับรู้และพลอยร่วมทุกข์
ใจไปด้วย

นอกจาก ถัมภะ ยังมีการใช้สัตตติกา-
ภาวะชื่อ เสทะ อีกอย่างหนึ่ง เสทภาวะ
เป็นภาวะเหน็ดเหนื่อยจากการทำการ
งาน มีวิภาวะเป็นอาการพักผ่อน และมี
อนุภาวะเป็นกิริยามีปรารถนาลมเฉื่อย ๆ

เป็นต้น (สุไพศ. ปริ ๕.๓๕๒.) ปรากฏ
ในเหตุการณ์หลังจากการเสด็จวังข้าง
เสริมสันดรสให้สมบุรณ์ ผู้แต่งบรรยาย
ภาพสงบงามยามเย็นที่มีลมพัดเฉื่อย ๆ
ลมนั้นไม่เพียงพัดให้ความชุ่มชื้นหาก
ยังคล้ายมีบทบาทเชิญตัวละครด้วย
เช่น

ดูไม้เมื่อลมโบย ประดุจโชยมาชมชาย
เชิญท้าวเสด็จกราย กรชมชรเนือยมาลย์

และ

ลมพานเพียรสเอมอร ยังพระภูธร
คือทนต์สร้อยสระศรี

นอกจากสถิติภาวะแล้วยังมีการใช้พหุภิกษาภาวะช่วยเสริมฐาฐาฐาหลายชนิด เช่น ตักกภาวะ คือการตริกได้แก่ ตอนที่พระโพเทพารักษสงสัยว่าสมุทโฆษคือใคร วิสาทภาวะคือความร้อใจเนื่องจากการที่ยังไม่อาจบรรลุสิ่งทีประสงค์ ได้แก่ ตอนที่นางพินทุมดีพยายามค้นหาว่าผู้ทีมาอยู่ด้วยคือใคร จินตาภาวะคือการเดือร้อนจากการไม่ได้ในสิ่งที่ปรารถนาอันเกิดขึ้นแก่ตัวละครเอกทั้งคู่ซึ่งพลัดพรากจากกันทั้งทีมีความปรารถนาจะอยู่ร่วมกัน

อาจกล่าวได้ว่ารสต่าง ๆ เหล่านี้ช่วยปรุงอารมณ์วรรณกรรมเรื่องนี้ให้จิตซืด และมีโอกาสแสดงให้ปรากฏ

ตอนพิทยาทรกรรม

เพราะวิธีการดำเนินเรื่องทีผู้แต่งปรับเปลี่ยนโดยการเพิ่มเติมภาคเหตุการณ์แต่รสทีเกิดขึ้นจากวิธีการดังกล่าวยังไม่ครบทั้ง ๙ รสตามทีตำราการประพันธ์กล่าวไว้ จะเห็นได้ว่ายังไม่มีโอกาสแสดงกรุณารส ซึ่งเป็นรสทีสร้างความสะเทือนใจซึ่งเป็นคุณสมบัติสำคัญของวรรณกรรมทีเลิศ ผู้แต่งจึงแสดงไว้ในตอนพิทยาทรกรรมซึ่งเป็นเหตุการณ์ทีเอือต่อการแสดงรสนี้มาก

การเพิ่มรายละเอียดในการพรรณนาอารมณ์ตัวละคร

ส่วนทีเกี่ยวกับวิธีการดำเนินเรื่องนี นอกจากจะมีการเพิ่มภาคเหตุการณ์

ในตอนต้นเรื่องดังทีกล่าวแล้ว สมุทโฆษคำฉันททีแต่งสมัยอยุธยาเพิ่มรายละเอียดในการพรรณนาอารมณ์ความรู้สึกโสกศลย์ของตัวละครบางตัวเพือก่อให้เกิดกรุณารส ปรากฏเป็นรสอารมณ์เด่นมาก สามารถชดเชยคุณสมบัติทางวรรณกรรมทีขาดหายของสมุทโฆษชาดกคือความเข้มข้นของอารมณ์

การแสดงศฤงคารรสชือ กรุณาปรากฏในตอนพิทยาทรกรรม ทำให้รสนี้เด่นมากในเรื่องสร้างความสะเทือนใจได้เป็นอย่างดีตามหลักการแห่งวรรณกรรม

อัมบวรเชจรตรสนุกนิสุขนรินทร์
 บาบใดมาจำดล นีราส
 พบพิทยาทรอันธรรมประทุษฐกาจ
 ปลิดอรไปจากอาต - มเรียม
 เจ็บเหนือเจ็บเพราะพิโยคยากทยเทียม
 ไฟดงในแดเกรียม กระอู
 ทูเหนือทูเพราะว่าแพ้แก่ทรชนริปู
 อาจมันมาเบียนลุ ละอาย
 อายแก่เทพยและแทตยทานพั้งหลาย
 แมถึงชีวิตวาย กีสูช
 เพือว่ายุทชนิปนอธรรมมมียุกดี
 ใจบาปมาอาจนุก จำบัง
 ๗๗

โหยหายหาพระพฐพฐุพรรณภาคย์
 อ้ออกจะครากยาก ฤทัย
 พี่หวังพบมิมพบและพบทุกขคือไฟ
 ตัวตายดีกว่าไกล อนุช
 จะตายแลมมิตายฤมาโสกเสมอสมุท
 สุดแรงกีสุดสุด ราฟั้ง

กรณารส คือ รสแห่งความโศก มีความโศกเป็นฐายีภาวะ มีวิภาวะเกิดจากการประสบความพินาศของสิ่งที่ปรารถนา อนุภาวะคือการรำพันและหลั่งน้ำตา ในสุโพธาลังการ กรณารสเกิดจากฐายีภาวะคือ โสกะ แต่ในอสังการ-

ศาสตร์และนาฏยศาสตร์ถือว่ากรณา เป็นลักษณะหนึ่งของวิปุลมุกศฤงคาร และกล่าวว่าการแสดงรสนี้ทำได้โดยพรรณนาเรื่องที่แล้วมา ในตอนพิทยาทรรวณนั้น ได้กล่าวพรรณนาด้วยความอาลัยถึงเหตุการณ์ในอดีตที่เคยอยู่ร่วม

กันอย่างหวานชื่น เมื่อเทียบคู่ตรงข้ามกับเหตุการณ์ปัจจุบันและอนาคตซึ่งจะไม่มีวันเป็นเช่นนั้นอีกก็ยิ่งขับเน้นความรู้สึกโศกศัลย์อาวรณ์อันเป็นกรณารสให้เข้มข้นยิ่งขึ้น

ตอนพิทยาทรรวณ

สองเราเสวยสุขรมย์คิในพนประพาส
ไพพรฤกษ์ดอกดาษ สลอน
หื่นหอมสร้อยสุวคนธล้วนบุษปก่าจร
อบองคองค้อร์ ภิรมย์
ชมเมอชมชลชมแลชมพนพนม
ชื่นชมและชมสระ สโรช
บุษบาบงกชกรรณิกากมลโชติ
ไพโตรลອງโอช สุคนธ์
ฯลฯ
เคยแนบเนื้อนุชนิทรนอนดังภูมานอน
दनเดียวในดินดอน ประดาษ
ไอ้อกภูทรมานฤคิตชีพิตพินาศ
คิदनุชปลิมสวาท พิลาบ
อาบเลียดอาบนยนามพุอาบหฤทัยอาบ
แสนโศกแซรกชราบ ทั้งตน
แต่นี้พื่อนุชถึงแก่กรรมพิกล
เรียมฤจะยากยล พฐ
ตนกูตายก็จะตายผู้เดียวใครจะแลดู
โอแก้วกับตนกู ฤเห็น

หากจะมีข้อสงสัยว่าเหตุใดผู้แต่งจึงกำหนดให้ตัวละครซึ่งมิใช่ตัวเอกรับบทแสดงอารมณ์ที่ก่อให้เกิดความสะเทือนใจยิ่งกว่าตอนใด ๆ ในเรื่องเช่นนี้ เพราะการกระทำดังกล่าวทำให้ตัวละครตัวนี้มีความโดดเด่นจนใคร ๆ ก็พากันจดจำบทรวณนั้น ในขณะที่ไม่มี

บทตอนใดเกี่ยวกับตัวละครเอกจะมีความโดดเด่นเป็นพิเศษให้จดจำได้ในลักษณะเดียวกันเลย กรณีนี้อาจอธิบายได้ว่าผู้แต่งมุ่งคำนึงถึงการแสดงรสเป็นสำคัญ จะเห็นได้ว่าผู้แต่งได้นำความคิดนี้มาใช้ตั้งแต่แรก ดังจะเห็นได้จากการปรับเปลี่ยนรายละเอียดเหตุการณ์

และเนื้อเรื่องช่วงต้น แต่ยังไม่สามารถแสดงกรณารสที่น่าประทับใจได้ ครั้นมาถึงตอนพิทยาทรรวณ ผู้แต่งก็เห็นว่าตอนนี้จะเป็นโอกาสให้แสดงกรณารสได้อย่างน่าประทับใจมากที่สุด มากกว่าตอนใด ๆ ซึ่งอาจกระทำได้ในเรื่อง เพราะเงื่อนไขปัจจัยแห่งความทุกข์อัน

เป็นที่มาของการแสดงบทร่ำครวญนั้นตัวละครนี้มีหลายแง่หลายด้านมากกว่าที่ตัวละครเอกมี ความทุกข์เศร้าเจ็บปวดโศกศัลย์ที่เกิดขึ้นแก่ตัวละครมิได้เป็นเพราะต้องพลัดพรากจากนางผู้เป็นที่รักเท่านั้น หากแต่ยังเต็มได้ด้วย ความเสียดาย ความเจ็บอายจากการพ่ายแพ้อย่างหมดรูป ความเจ็บใจที่ถูกรังแกโดยไม่อาจป้องกันทั้งตนและนางผู้เป็นที่รัก ต้องสูญเสียทุกสิ่งทุกอย่างทั้งภรรยา ทั้งศักดิ์ศรี จนแม้แต่ชีวิตก็แทบจะรักษาไว้ไม่ได้ ฉะนั้น การพรรณนาอารมณ์ความรู้สึกของพิทยาธรนี้หากกระทำได้อีกก็จะให้ผลทางอารมณ์ที่ลึกซึ้งกว่าที่จะกระทำแก่ตัวละครเอกตัวใด เพราะเรื่องราวของตัวละครเอกนั้นไม่มีเหตุเอื้อให้เกิดการแสดงรสรอารมณ์อันหลากหลายลึกซึ้งเช่นนี้ได้ ด้วยเหตุนี้การพรรณนาอารมณ์ให้เกิดความสะเทือนใจและน่าประทับใจอย่างยิ่งจึงเกิดขึ้นแก่ตัวละครประกอบดังกล่าว ซึ่งก็นับว่าเหมาะสมที่สุดหากพิจารณาในแง่ผลด้านอารมณ์ แต่จะไม่เหมาะสมแก่ความสำคัญของตัวละคร เพราะความเด่นเชิงอารมณ์น่าจะเกิดแก่ตัวละครเอก ประเด็นที่กล่าวนี้ผู้แต่งก็คงจะตระหนักเห็น แต่การที่ยินยอมให้ตัวละครประกอบได้รับความเด่นนี้ไปก็ควรจะอธิบายได้ว่า ผู้แต่งคำนึงถึงการแสดงรสรอารมณ์ที่น่าประทับใจมากกว่าสิ่งอื่น และการเน้นพรรณนารายละเอียดอารมณ์ของตัวละครตัวหนึ่งแม้ไม่ใช่ตัวละครสำคัญก็เป็นวิธีการอีกประการหนึ่งที่ผู้แต่งใช้ในการแสดงรสนอกเหนือไปจากวิธีการ

เพิ่มภาคเหตุการณ์ที่ได้กระทำไปแล้ว ที่กล่าวมาแล้วทั้งหมดจะเห็นได้ว่าการเพิ่มภาคเหตุการณ์และการพรรณนาอารมณ์ตัวละคร เป็นวิธีการทางเนื้อเรื่องที่เป็นผลจากแนวความคิดเรื่องรส วิธีการดังกล่าวทำให้สมุทรโฆษคำฉันท์ช่วงที่แต่งสมัยอยุธยา มีความน่าตื่นเต้นประทับใจ อันเนื่องมาจากการเสริมรสให้เกิดไอชะทงวรรณกรรม และจากการศึกษาวิธีการด้านเนื้อเรื่องในส่วนที่เกี่ยวกับการแสดงรสนำให้เห็นว่า ผู้แต่งได้อาศัยรายละเอียดวิธีการประพันธ์จากสุโขทัย ลังการ และอาศัยหลักวิธีและแนวคิดด้านการประพันธ์จากอสังการศาสตร์ด้วย

คุณสมบัติตัวละครเอกในกรอบความรู้เรื่องรสตามหลักอสังการศาสตร์กับการเพิ่มภาคเหตุการณ์

ในส่วนเรื่องรสนี้ อสังการศาสตร์ไม่เพียงกล่าวถึงลักษณะแห่งศฤงคารสวยงามในสุโขทัยลึงการเท่านั้น หากยังกล่าวถึงวิธีการกำหนดบุคลิกภาพของตัวละครเอกทั้งฝ่ายหญิงฝ่ายชายไว้ด้วย โดยกล่าวว่า “ในเรื่องศฤงคารนี้ พระเอกที่ท่านยกย่องคือ ชายผู้ประกอบไปด้วยรูปเสาวภาคย์ มีสกุล ชำนิ ชำนาญ นุ่ม สุกภาพ พุดคำที่ทั้งไพเราะและจริง มีเกียรติ และมีคุณความดีต่าง ๆ” (อล. บริ ๕.๖.) ด้วยเหตุนี้จึงพบว่าสมุทรโฆษได้รับการกำหนดบุคลิกที่มีลักษณะสอดคล้องกับแบบอย่างลักษณะตัวละครเอกฝ่ายชายที่กล่าวไว้ในอสังการศาสตร์ และมีคุณสมบัติที่

น่าชื่นชมและน่าประทับใจยิ่งกว่าในชาติก่อนเป็นที่มา ส่วนการสร้างลักษณะตัวละครฝ่ายหญิงผู้แต่งเลือกแบบ สวภิกษา ซึ่งเป็นแบบอันเป็นที่ปรารถนาของชายที่แสวงอรรถะ และกามะ “สวภิกษาเป็นหญิงคนอดทน ใจเย็นและมั่นคง และจรรยางาม อันได้สมรสกันโดยมีเทวดาและผู้ใหญ่เป็นพยาน” (อล. บริ ๕.๑๒.) และเป็นแบบที่ตำราแนะนำวิธีแต่งว่าควรพรรณนาการสู่หากันว่าเป็นไปอย่างลับ ๆ แต่เท่านั้น” (อล. บริ ๕.๑๕.) คุณสมบัติตัวละคร และวิธีการพบกันดังกล่าวนี้เป็นโจทย์สำหรับผู้แต่งในการคิดกำหนดเหตุการณ์รองรับให้สอดคล้อง ด้วยเหตุนี้จึงมีการเพิ่มภาคเหตุการณ์เรื่องการอุมสมที่ทำให้ตัวละครเอกทั้งสองได้พบกันตามแบบอย่างที่อยู่ในอสังการศาสตร์แนะนำไว้

การเพิ่มภาคเหตุการณ์เรื่องการเสด็จวังข้าง การสยุมพร และศึกสิบกษัตริย์ทำให้สามารถแสดงให้เห็นทั้งคุณสมบัติและความสามารถอันน่าศรัทธาของตัวละครเอกฝ่ายชาย กล่าวคือ การเสด็จวังข้างช่วยให้เห็นคุณสมบัติของสมุทรโฆษที่มีความเอาการเอางานรับผิดชอบแบ่งเบาภาระของพระราชบิดา ความมีทักษะความรู้ในเชิงคชศาสตร์ โดยทรงแสดงการคล้องช้างอย่างเชี่ยวชาญและมีความรู้เรื่องคชลักษณะเป็นอย่างดี ภาคเหตุการณ์การสยุมพรทำให้ตัวละครเอกได้แสดงอานุภาพและความสามารถอันยิ่งใหญ่ให้ประจักษ์ต่อมหาชน ในการยกศรและแสดงศิลปศาสตร์อันพิ่งพิศวง ส่วนภาคเหตุการณ์ศึกสิบกษัตริย์ช่วย

เน้นอำนาจและความสามารถของสมุทรวุฒิชัยในด้านการรบ ซึ่งเป็นคุณสมบัติสำคัญยอดยิ่งของพระราชอาญาผู้ปกครองแว่นแคว้น

คุณสมบัตินี้และความสามารถของตัวละครเอกฝ่ายชายในสมุทรวุฒิชัย คำฉันท์มิได้เป็นไปตามสมุทรวุฒิชัยชาดก ในสมุทรวุฒิชัยคำฉันท์ตัวละครเอกฝ่ายชายเป็นคนมีสาระ ผู้แต่งได้ปรับเนื้อเรื่องให้สมุทรวุฒิชัยเสด็จไปป่าเพื่อปฏิบัติราชกิจคือไปวังช้าง เพื่อนำช้างมงคลมาใช้ในราชการ อันเป็นการกระทำที่มีสาระประโยชน์ มิใช่การประพาสป่าล่าสัตว์ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดการกระทำบาปปาณาติบาตโดยไม่จำเป็น และมีใช้การที่เพลิดเพลินเพื่อความเพลิดเพลินไร้จุดหมาย ความสามารถของตัวละครเอกฝ่ายชายในสมุทรวุฒิชัยคำฉันท์นั้นเป็นความสามารถในศาสตร์ต่าง ๆ ที่จำเป็นสำหรับพระราชอาญา ซึ่งต้องมีความเป็นผู้กล้าและเป็นนักรบที่ทรงอำนาจและมีความมองอาจเข้มแข็ง มิใช่ความเชี่ยวชาญคนธรรพศาสตร์คือการติดพันอย่างในสมุทรวุฒิชัยชาดก โดยมีได้แสดงให้เห็นว่าอาจนำไปใช้ประโยชน์ในการปกป้องคุ้มครองบ้านเมืองแต่อย่างใด^๑

คุณสมบัตินี้ของตัวละครที่ถูกปรับเปลี่ยนดังกล่าวยังช่วยให้เกิดความประทับใจและช่วยสร้างความสอดคล้องสมเหตุสมผลในภาคเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เพิ่มเติมขึ้น

จากลักษณะแนวคิดและวิธีการทางวรรณกรรมที่ปรากฏนี้ทำให้น่าเชื่อว่าผู้แต่งสมุทรวุฒิชัยคำฉันท์สมัยอยุธยา มีความรู้ในอภิปรัชญาจากการศึกษาโดยตรง (จากการศึกษาตัวบท) ทำให้เชื่อว่าผู้แต่งน่าจะเป็นบุคคลที่มีฐานะทางสังคมสูง เป็นผู้มีความรู้ดีอย่างยิ่งทางหลักระเบียบพิธีการและวิชาการ มีความรู้ความนิยมภาษาสันสกฤต ดังจะเห็นได้ในแง่การใช้ถ้อยคำที่สมุทรวุฒิชัยคำฉันท์ส่วนที่แต่งสมัยอยุธยา มีการใช้ศัพท์สันสกฤตเป็นอันมาก บุคคลที่มีคุณสมบัตินี้หากปรารถนาจะเป็นนักวิจิตรศิลป์ที่มีความเป็นเลิศมีหรือที่จะไม่แสวงหาความรู้จากตำราการประพันธ์เช่นอภิปรัชญา (จะเห็นได้ว่าไม่เพียงวิธีการด้านเนื้อเรื่องบางประการที่บ่งบอกว่ามีการใช้อภิปรัชญา แม้รายละเอียดเรื่องบุคลิกภาพตัวละครเอกก็ถูกปรับให้ต้องตามแบบแผน ลักษณะการใช้หลักวิธีในอภิปรัชญาที่แสดง

ความรู้ลึกลงไปในรายละเอียดบ่งบอกว่ามีการศึกษาอภิปรัชญาโดยลายลักษณ์มิใช่ทางมุขปาฐะ ในอภิปรัชญาศาสตร์กล่าวว่า “ภาษิตของกวีโบราณมีอยู่ว่า ฝ่ายการประพันธ์ ปฏิภาณ (ความคิดอ่านที่ดีและรุ่งโรจน์) เป็นต้นเหตุ ความรอบรู้เป็นเครื่องประดับและการฝึกช่วยให้แต่งง่ายขึ้น” (อล. บริ ๑.๓.) และ “ความรอบรู้ คือความรู้พิเศษในวิชาต่าง ๆ เช่น ไวยากรณ์ ศาสนา อรรถศาสตร์ และกามศาสตร์ เป็นต้น” (อล. บริ ๑.๕.) ผู้แต่งได้ยึดหลักการตามทฤษฎีการประพันธ์และแนะนำไว้ เหตุนี้จึงแทรกความรู้เรื่องอภิปรัชญาที่เชื่อว่าผู้แต่งมีความเชี่ยวชาญลงไว้ และแสดงความรู้ในกามศาสตร์บางประการที่ปรากฏในกามสูตร เช่น เรื่องการย่ำรอยพันที่แก้มของสาวคนรักเพื่อแสดงความประทับใจ และเรื่องการเหนี่ยวที่ริมฝีปากสาวคนรัก ซึ่งมีปรากฏในกฤตสังหารของกาลิทาสหลายแห่ง (ในสวรรค์ที่ ๔ บทที่ ๖, ๑๒ และ ๑๓) รายละเอียดเช่นนี้ในวรรณคดีไทยมีปรากฏในสมุทรวุฒิชัยคำฉันท์ คือตอนที่นางพินทุมาตีอ้างหลักฐานแก่นางรัตนธารีว่า

แกมน้องพะพร่องไฉน	และมาต้องพี่แลดู
รอยพันตะอ้นตรู	คือกุกุณทสยสลาย
ริมโอษฐ์อ่อนซำ	เพื่อภุขงคไค้หมาย
ใหม่หมองจะบองตาย	และบตายก็เปนครอม

^๑ ในอรรถกถาธรรมบท หมวดอัปมาทรรค เรื่องพระนางสามาวดี พระเจ้าอุเทนมีพิณวิเศษชื่อ หัสดีกันต์ สามารถใช้เรียกช้างหรือไลช้างให้หนีไปได้ (ดูรายละเอียดเรื่อง “อุทัย-อุเทน” ใน วิทยารัตนการ หนังสือรวมบทความวิชาการอักษรศาสตร์ ของศาสตราจารย์ ดร.ศักดิ์ศรี เข้มมั่นคง พ.ศ. ๒๕๔๕) สมุทรวุฒิชัยชาดกอาจได้อิทธิพลเรื่องความสามารถในการคิดพิณมาจากเรื่องพระเจ้าอุเทน แต่มีได้กล่าวถึงคุณประโยชน์แห่งพิณนี้

แนวการแต่งซึ่งแปลกแยกจากจารีตวรรณกรรมไทยดังที่ปรากฏนี้ น่าจะอธิบายได้ว่า นี่คือร่องรอยอิทธิพลโดยตรงจากอสังการศาสตร์ ที่ปรากฏในสมุทรโฆษคำฉันท์สมัยอยุธยา

ผลจากการใช้วิธีการด้านเนื้อเรื่อง

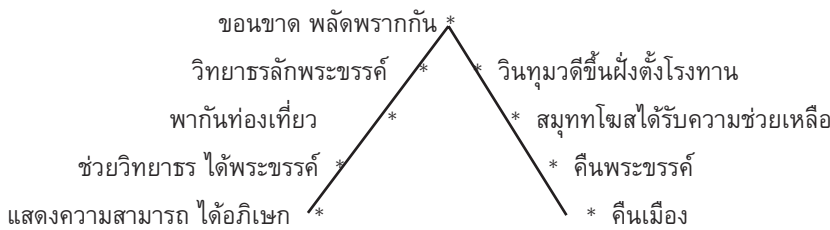
วิธีการเพิ่มภาคเหตุการณ์ดังกล่าว มิได้ทำให้เกิดผลดีเฉพาะแก่เรื่องการเอื้อให้เกิดรสเท่านั้น หากยังก่อให้เกิดผลดีในแง่อื่นด้วย คือ เป็นการเพิ่ม

ปริมาณเหตุการณ์ในเนื้อเรื่องซึ่งทำให้เหมาะสมสำหรับการแสดงซึ่งต้องประกอบด้วยเหตุการณ์หลาย ๆ เหตุการณ์ เพื่อความเข้มข้นสนุกสนาน เมื่อผู้แต่งเริ่มแต่งโดยตั้งใจว่าจะให้เป็นบทเล่นหนึ่งก็ได้กำหนดเหตุการณ์รายละเอียดดังกล่าวเอาไว้ ครั้นเมื่อแต่งไปแล้วเห็นว่าไม่อาจใช้เป็นบทเพื่อการแสดงได้ เรื่องที่แต่งก็กลายเป็นกวีนิพนธ์สำหรับอ่าน รายละเอียดเนื้อหาที่กำหนดไว้ก็ยังคงเป็นประโยชน์อยู่ดี เพราะการแต่งเรื่องยาวต้องอาศัยเหตุ

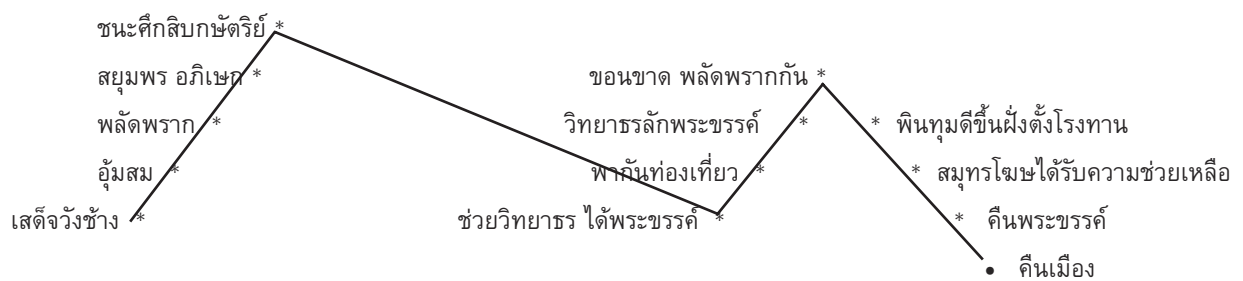
การณ์ต่าง ๆ จำนวนมาก ภาคเหตุการณ์เด่นที่เพิ่มเข้ามาได้นำมาจากวรรณกรรมสำคัญ เช่น การสยุมพรที่มีการยกโล่ห์ธนูจากรamayana คีตสิบกษัตริย์ที่มีการทำมหาสงครามซึ่งอาจนำมาจากมหาภารตะ

ภาคเหตุการณ์ที่เพิ่มขึ้นไม่เพียงก่อให้เกิดผลดีดังเช่นที่กล่าวมาทั้งหมดในข้างต้นเท่านั้น หากยังมีผลสำคัญต่อโครงเรื่อง คือทำให้โครงเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์มีลักษณะทวีภาค ต่างจากสมุทรโฆษชาดกซึ่งมีโครงเรื่องเดียว

สมุทรโฆษชาดก

สมุทรโฆษคำฉันท์

ลักษณะโครงเรื่องที่แตกต่างกันนี้เป็นผลโดยตรงจากการปรับเปลี่ยนและเพิ่มเติมภาคเหตุการณ์ในเนื้อเรื่องและความแตกต่างดังกล่าวส่งผลให้แก่นเรื่องของวรรณกรรมทั้งสองมีความแตกต่างกันไปด้วย กล่าวคือ

โครงเรื่องเดี่ยวของสมุทรโฆษชาดกแสดงแก่นเรื่อง ความประมาททำให้เกิดอันตราย เนื่องจากสมุทรโฆษท่องเที่ยวไปในดินแดนที่ไม่คุ้นเคยโดยปราศจากความระมัดระวังตนจึงได้รับภัยให้ต้องทุกข์ยากลำบาก แต่โครงเรื่องทวีภาค

ของสมุทรโฆษคำฉันท์แสดงแก่นเรื่องกรรมดีของตนย่อมเป็นที่พึงนำตนให้พ้นจากอุปสรรคและอันตราย โดยจะเห็นว่าสมุทรโฆษประกอบแต่กรรมดี เช่น การสั่งสมความรู้ความสามารถทำให้สามารถแสดงศิลปศาสตร์จนได้

อภิเชกกับนางพินทุมดี และเอาชนะ ศีกสิบกษัตริย์ได้อย่างสง่างาม ครั้นเมื่อเกิดเหตุการณ์ร้ายแรงพายุพัดชนอนชาตก็อาศัยความพากเพียรและบารมีอันเกิดจากกรรมดีที่เคยสั่งสมทั้งในปัจจุบันชาติและอดีตชาติทำให้อรอดพ้นอันตราย

แม้ผลแห่งการใช้วิธีการด้านเนื้อเรื่องดังกล่าวจะทำให้สมุทรโฆษคำฉันท์ขาดเอกภาพด้านโครงเรื่องและมีแก่นเรื่องหรือแนวคิดที่เปลี่ยนแปลงไปจากสมุทรโฆษชาตก แต่ผลนั้นก็มิได้ก่อให้เกิดความเสียหายแต่อย่างใด เพราะมีคุณสมบัติอื่นมาทดแทน ได้แก่ ความตื่นตันทื่นน่าสนใจ ความหลากหลายของอารมณ์ และความน่าประทับใจในบุคลิกความสามารถของตัวละคร ยิ่งไปกว่านั้นยังได้แสดงแนวคิดที่มีคุณค่าและมีประโยชน์นำไปใช้ได้อย่างกว้างขวางกว่าแนวคิดที่ปรากฏในเรื่องเดิมอีกด้วย

วิธีการเกี่ยวกับเนื้อเรื่องตามที่ได้กล่าวมาทั้งหมด ได้แก่ การพรรณนาอารมณ์ของตัวละครประกอบตัวหนึ่งจนโดดเด่นกว่าตัวละครเอก^๔ กิติ การปรับเปลี่ยนรายละเอียดเหตุการณ์ในเนื้อเรื่องตอนต้นโดยการเพิ่มภาค

เหตุการณ์ต่าง ๆ ซึ่งแม้จะมีผลทำให้โครงเรื่องขาดเอกภาพกิติ เป็นวิธีการที่มุ่งเน้นความเด่นทางอารมณ์และความน่าประทับใจที่เกิดขึ้นภายในภาคเหตุการณ์ โดยให้ความสำคัญแก่เอกภาพความสัมพันธ์ขององค์ประกอบของเรื่องเป็นรอง

ทว่าสิ่งเหล่านี้ก็มิได้สร้างตำหนิให้เกิดขึ้นแก่คุณค่าของวรรณกรรมเรื่องนี้แต่อย่างใด ดังที่กล่าวแล้วว่าการปรับเปลี่ยนรายละเอียดของเนื้อเรื่องโดยการเพิ่มภาคเหตุการณ์ต่าง ๆ ซึ่งทำให้เกิดโครงเรื่องทวีภาคนั้นช่วยให้เกิดแก่นเรื่องหรือแนวคิดหลักที่มีคุณค่าและสามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้กว้างขวาง ทั้งยังเป็นการเพิ่มปริมาณเนื้อหาให้มากขึ้นทำให้เรื่องสนุกสนานชวนติดตาม ส่วนการพรรณนาอารมณ์ที่สร้างความโดดเด่นให้ตัวละครประกอบด้วยเหตุผลบางอย่างนั้นก็เพิ่มพูนคุณสมบัติวรรณกรรมให้แก่เรื่องคืออารมณ์สะเทือนใจที่ลึกซึ้ง ผู้อ่านทุกยุคทุกสมัยดูเหมือนจะไม่เคยมองเห็นว่าปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นเป็นประเด็นปัญหาด้านเอกภาพหรือสัมพันธ์ภาพแห่งองค์ประกอบของเรื่อง และถึงจะเห็นก็ไม่เห็นว่าเป็นข้อตำหนิ เพราะไทยไม่ค่อย

ให้ความสำคัญแก่หลักเอกภาพหรือสัมพันธ์ภาพแห่งองค์ประกอบของเรื่องมากไปกว่าหลักความประทับใจ ซึ่งสิ่งนี้ดูจะเป็นความนิยมในการเสพวรรณกรรมของไทย

การศึกษาสมุทรโฆษคำฉันท์ช่วงที่แต่งสมัยอยุธยาในประเด็นวิธีการด้านเนื้อเรื่องแง่วิธีการสาเหตุและผลตามที่ได้กล่าวมานี้ไม่เพียงให้ผลที่เปรียบเสมือนภาพต่ออีกชั้นหนึ่งที่น่านำไปประกอบกับผลการศึกษาด้านสุนทรียศาสตร์และศิลปะการประพันธ์ซึ่งจะทำให้ได้ภาพหรือคำตอบที่ครบถ้วนมากขึ้นเกี่ยวกับสาเหตุปัจจัยที่ทำให้วรรณกรรมเรื่องนี้มีคุณสมบัติและคุณค่าน่าเชื่อถือดังที่เป็นอยู่เท่านั้น หากยังทำให้เกิดมุมมองอีกประการหนึ่งว่าวรรณกรรมเรื่องนี้เป็นประหนึ่งการสาธิตวรรณลักษณะตามแบบวิธีที่ตำราการประพันธ์ทั้งอสังการศาสตร์และสุโพชาลังการแจกแจงไว้โดยผลสัมฤทธิ์ของวรรณกรรมเรื่องนี้เกิดจากภูมิปัญญา และทักษะชั้นสูงของกวีผู้มีความคิดสร้างสรรค์ในการนำหลักวิธีการประพันธ์จากตำรามาใช้ให้เป็นประโยชน์ได้อย่างชาญฉลาด

^๔ ตอนพิชิตนครวญเป็นตอนที่แต่งในช่วงที่ ๒ หลังจากการชะงักการแต่งในครั้งแรก (ซึ่งทำให้สมุทรโฆษคำฉันท์สมัยอยุธยา แบ่งเป็น ๒ ช่วง) และเข้าใจกันตามประวัติว่าเป็นผลงานของผู้แต่งอีกคนหนึ่ง แต่หากพิจารณาผลงานทั้ง ๒ ช่วงในแง่ลักษณะท่วงทำนองการแต่ง การใช้ภาษา ก็จะพบว่าไม่ต่างกันเท่าใดนัก จึงทำให้มีนักวิชาการบางส่วนเชื่อว่าน่าจะเป็นผลงานของผู้แต่งคนเดียวกัน ข้อสังเกตเรื่องความคิดในเรื่องการมุ่งแสดงรสมากกว่าเอกภาพความสัมพันธ์ขององค์ประกอบซึ่งเป็นแนวคิดเดียวกันที่ปรากฏอยู่ที่ ๒ ช่วงนี้ น่าจะช่วยสนับสนุนความคิดเรื่องผู้แต่งคนเดียวกันได้อีกทางหนึ่ง

หนังสืออ้างอิง

กุสุมา รัชชมณี. การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต. รายงานวิจัยสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ, ๒๕๓๐.
 นิยะดา เหล่าสุนทร. ปัญญาสาตก : ประวัติและความสำคัญที่มีต่อวรรณกรรมร้อยกรองของไทย. กรุงเทพฯ : แม่คำผาง, ๒๕๓๘.
 ป.ส. ศาสตรี. ผู้แปล. อลังการศาสตร์ของวาท-

กัญ. พิมพ์เป็นอนุสรณ์งานฌาปนกิจศพ คุณหญิงริ้ว เกษตรหิรัญรักษ์ พ.ศ. ๒๕๐๔.
 ปัญญาสาตกฉบับหอสมุดแห่งชาติ. พระนคร : ศิลปาบรรณาการ, ๒๔๘๕.
 เข้ม ประพัฒน์ทอง, น.อ. ผู้แปล. คัมภีร์สุโธธา-ลังการ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ธนบุรี : โรงพิมพ์ประยูรวงศ์, ๒๕๐๔.
 วรลักษณ์ พับบรรจง. ผู้แปล. ดุคสังหาร ของ กาลิทาส. ภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ปทุมวัน. (อัคราณา)

ศิลปากร, กรม. นาฏยศาสตร์. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : บริษัท เอ็ดดิสัน เพรส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๑.
 _____. วรรณกรรมอยุธยา เล่ม ๒. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๔๕.
 สุมาลี กิยะกุล, ร.ท. สมุทรโฆษคำฉันท์ส่วนที่ แต่งสมัยกรุงศรีอยุธยา : การวิเคราะห์และวิจารณ์เชิงประวัติ. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๕. (อัคราณา).

Abstract **The Part of Samuddhrakhosa Khamchan Written in Ayuddhaya Period : The Story Method**
Shosita Maneesai
Associate Fellow of the Academy of Arts, The Royal Institute, Thailand

The objective of this article is to reveal the story method, considered as a significant factor that excels the part of Samuddhrakhosa Khamchan. According to an analytical study of the story method in Samuddhrakhosa Khamchan written in Ayuddhaya period, it is discovered that the idea of Rasa or aesthetic emotions suggested in Alamkarasastra and Subhodhalamkara, the famous poetical treatise, is the principal cause. To manifest aesthetic emotions, the first part of the story is made distinguish from its source, Samuddhrakhosa Chataka, by adding some chronological interesting events and enlarging emotional description of some characters. Generally, Alamkarasastra provides the poet principles of excellent poetic creation and the prototype of enchanting hero whilst Subhodhalamkara a detail description of aesthetic emotions. Indeed, the story method of Samuddhrakhosa Khamchan provides the superiority not only of aesthetic emotions but characters, story and theme.

Key words : Samuddhrakhosa Khamchan, Ayuddhaya period, story method